

Европа Иттифоқининг Ўзбекистон Республикаси учун ТАСИС Дастури
Программа ТАСИС Европейского Союза для Республики Узбекистан
The European Union's TACIS Programme for the Republic of Uzbekistan

ЎЗБЕКИСТОН ҚОНУНЧИЛИГИ ТАҲЛИЛИ

UZBEK LAW REVIEW

ОБЗОР ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

УЗБЕКИСТАНА

2006

№4

FUNDED BY
EUROPEAid
CO-OPERATION OFFICE

gtz

&
KALLIMOPOULOS
LOUKOPOULOS
CHIOTELLIS
law firm

SIPCA III project implemented
by GTZ-KLC Consortium

ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

БОШ МУҲАРРИР:

Гулямов Сайдилла Саидрахарович – юридик фанлари доктори, ТДЮИ "Халқаро хусусий ҳуқуқ" кафедраси профессори

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ АЪЗОЛАРИ:

Рустамбоев Мирзаюсуф Ҳакимович – ю.ф.д., проф., ТДЮИ Ректори (Раис)

Раҳмонқулов Хожи-Ақбар Раҳмонқулович – ю.ф.д., акад., проф., ТДЮИ "Халқаро хусусий ҳуқуқ" кафедраси мудири

Исмоилов Нурдинжон Мўйдинханович – ю.ф.н., Олий Мажлисининг Суд-ҳуқуқ ислохотлари бўйича кўмитаси раиси

Жамолов Бахтиёр Уроқович – Ўзбекистон Республикаси Олий Суди раисининг ўринбосари
Икромов Музроб Муборакхўжаевич – Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг Қонунчилик бошқармаси бошлиғи

Оқолов Омонбой – ю.ф.д., ТДЮИ "Ҳўжалик ва меҳнат ҳуқуқи" кафедраси проф. в.б.

Турсунова Гулнора Нигматуллаевна – ф.ф.н., ТДЮИ халқаро алоқалар бўлими бошлиғи

Мр.Ханс-Юрген Херинг – СРСПС 3 лойиҳа гуруҳи раҳбари (EurepAid)

Мр.Клаус Шмитц – қонунчилик бўйича Европа етакчи эксперти

Маълумот олиш учун қуйидагиларга мурожаат этиш сўралади:

Гулямов Сайдилла Саидрахарович,
Рустамбоев Исромак Рустамбоевич
ТДЮИ, Халқаро хусусий ҳуқуқ кафедраси,
Ўзбекистон Республикаси, Тошкент ш., 100047,
Сайилгоҳ кўчаси, 35. Тел.: 133-43-59

SIPCA III лойиҳаси
Ўзбекистон Республикаси, Тошкент ш., 100077,
Буюк Ипак йули кўчаси, 75.

"Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили"нинг электрон нусхаси Интернетдаги www.tsil.uz ва www.ida-uz.com сайтларида жойлаштирилган.

"Legal Defense Advisory" адвокатлик фирмаси
Ўзбекистон Республикаси, Тошкент ш.,
пр.Ўзбекистон, 49. Тел.:132-64-23

"Global Building Investment" – чет эл инвестицияларини бино-иншоотлар қурилиши ва кейинги реализацияси учун киритиш. Ўзбекистон Республикаси, Тошкент ш., Промзона-2, Обводная кўч. Тел.: 101-78-90

"Global Building Security" қўриқлаш фирмаси.
Ўзбекистон Республикаси, Тошкент ш., Промзона-2, Обводная кўч. Тел.: 247-03-33

"Bio Trans Servis" – Кўчма (мобил) биотуалет кабиналарини ишлаб чиқариш, ўрнатиш, сотиш, ижарага бериш, ва уларга кафолатли хизмат кўрсатиш. Ўзбекистон Республикаси, Тошкент ш., Учтепа тумани, Обводная кўчаси, Саноат-2. Тел.: 922-79-74

Журнал 2004 йилдан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Олий Аттестация комиссияси журналлари рўйхатига киритилган.

Мазкур журнал Европа Иттифоқи кўмағида тайёрланди. Мазкур журналга Юридик клиника ва ГТЗ масъул ҳисобланади. Ушбу ҳужжатда баён этилган натижалар, ҳулосалар, талқинлар уларнинг муаллифларига тегишли бўлиб, Ўзбекистон ёки Европа Иттифоқи ҳукуматлари сиёсати ёки фикрини ақс эттирмайди.

2006 йилда нашр этилди.

Муаллифлик ҳуқуқлари Юридик клиникага, Тошкент Давлат юридик институтига тегишли. Барча ҳуқуқлар ҳимояланган. Журнал материалларидан фойдаланиш, тарқатиш ва қўлайтириш Юридик клиника руҳсати билан амалга оширилади. Ушбу масалалар бўйича Юридик клиникага мурожаат этилади. Ўзбекистон Республикаси, Тошкент ш., 100047, Сайилгоҳ кўчаси, 35. Тел.:132-27-08, 133-43-59.

Бош муҳаррир ёрдамчиси: И.Р. Рустамбеков

Наشريёт муҳаррири: Б.И. Кнопов

Техник муҳаррир: Ж.Ж. Ходжимухамедов

Лицензия № 02-84.

Босишга руҳсат этилди – 04.12.2006.

Наشريёт ҳисоб табоғи – 11,25.

"Art Line Group" босмахонасида босилди.

Адади – 200 нусха.

ИЛМИЙ ТАҲЛИЛИЙ ЖУРНАЛ

4/2006

МУНДАРИЖА

ҲУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ

Т. Туребеков

Чет эл давлатларида нотижорат ташкилотлари тиждорат фаолиятининг ҳуқуқий режими 4

С.Гулямов, М. Рустамбекова

Виндикациянинг айрим назарий муаммолари 7

Ж. Бобоев

Мажбурият тушунчаси ва хусусиятлари 9

Д. Джураев

Юридик шахсларнинг ишчанлик обрўсини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий муаммолари 12

КОРПОРАТИВ ҲУҚУҚ

С. Гулямов

Корпоратив молиялар: моҳияти ва таснифланиши 17

М. Камалов

МДХ давлатларида Молиявий-саноат гуруҳларнинг ташкилт этиш ва фаолият кўрсатишга оид қонунчилик базаси 23

З. Ахмаджонова

Акциядорларнинг дивиденд олишга бўлган ҳуқуқларини қонуний таъминлаш масалалари 27

А. Полин

Ўзбекистон Республикасига бевосита чет эл инвестицияларини жалб қилиш муаммолари 31

С.Гулямов, Н. Норова

Чет эл ва миллий ҳуқуқ доктринасида "қўшилиш ва сингдириш" тушунчалари 35

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ

Г. Маликова

Давлат ҳокимиятини амалга ошириш жараёнида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти ва улар ҳамкорлигини таъминлаш масалалари 39

В. Худойбердиева

Ўзбекистон Республикаси ҳўжалик бошқаруви органлари ислохоти 44

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚИЙ МУНОСАБАТЛАР

Х. Исламходжаев

Европа Иттифоқида ташқи иқтисодий фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш 47

Н. Каримова

Консуллик имтиёзлари ва иммунитетининг шаклланиши ва унинг халқаро ҳуқуқий табиати 50

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ

О. Юсуфжонов

Айбнинг иккиланган шакли б'н содир этиладиган жинятларнинг субъектив белгиларининг таркиби 55

Ф. Раджабов

Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар ва уларни декриминализация қилиш зарурияти 57

Л. Тон

Ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш жараёнида адвокатнинг жавобгарлиги муаммолари 60

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ҲУҚУҚИ

И. Рустамбеков

Электрон ҳужжат ва электрон рақамли имзо юридик фикция сифатида .. 64

СУД ТИЗИМИ

З. Эсанова

Болалар тарбияси билан боғлиқ низоларни судда қўрилишида васийлик ва ҳомийлик органларининг иштироки 67

Ш. Масадиков

Он-лайн ҳолатида низоларни ҳал этиш тушунчаси ва турлари..... 70

О. Нарзиев

Ўзбекистон Республикасида нотириат тизимининг жорий ҳолати ва уни ислох қилиш муаммолари 73

2006 йилнинг IV чорағида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг асосий қонунчилик ҳужжатлар 81

EDITORIAL BOARD

GENERAL MANAGER:

Dr. Gulyamov Saydilla — Professor of International Private Law Department of TSIL

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD:

Prof. Rustambayev Mirzayusuf — The Rector of TSIL (Chairman)

Acad. Rakhmankulov Hodji-Akbar — The Head of Department "International Private Law"

Mr. Ismoilov Nurdinjon — The Chairman of Committee of judicial reform in Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan

Mr. Jamolov Bahtiyor — The Deputy Chairman of Supreme Court of the Republic of Uzbekistan

Mr. Ikramov Muzrob — The Head of Legislature Administration of Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan

Dr. Okyulov Omonboy — Professor of Tashkent State Institute of Law

Tursunova Gulnara Nigmatullaevna — PhD in Law, chief of international department of TSIL

Mr. Hans-Jürgen Hering — Team Leader of SIPCA III Project (EuropeAid)

Mr. Klaus J. Schmitz — Key Expert SIPCA III for Justice and Home Affairs

For further information please contact:

Mr. Gulyamov Saydilla,
Mr. Rustambekov Islambek Rustambekovich
35, Sayilgoh Street, TSIL, Department of "International Private Law", Tashkent,
100047, Uzbekistan. Tel.: 133-43-59

SIPCA III Project

75, Buyuk Ipak Yuli Street,
Tashkent, 100077, Uzbekistan.

Electronic copy of "Uzbek Law Review" journal can be found at www.tsil.uz and www.la-uz.com

"Legal Defense Advisory" Law Firm

The Republic of Uzbekistan, Tashkent,
Uzbekistanskaya Str., 49. Tel.: 132-64-23

"Global Building Investment" — Investment of foreign investments for purchase and constructions in a building and constructions with the subsequent realization.
The Republic of Uzbekistan, Tashkent, Promzona-2,
Obvodnaya str. Tel.: 101-78-90

"Global Building Security" Security Firm

The Republic of Uzbekistan, Tashkent, Promzona-2,
Obvodnaya str., 100132. Tel.: 247-03-33

"Bio Trans Servis" — Manufacture, installation, sale, transfer to rent and service of mobile toilet cabins (Biotoilets). The Republic of Uzbekistan, Tashkent, Uchtepa area, Obvodnaya str., Sanoat-2.
Tel.: 922-79-74

The journal was registered in the list of the High Attestation Commission of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan in 2004.

This journal has been produced with the assistance of the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of the Legal Clinic and GTZ. The findings, conclusions and interpretations expressed in the document are those of the authors alone and can in no way be taken to reflect the views of the Republic of Uzbekistan or the European Union.

Published in 2006.

Copyright by Law Clinic, Tashkent State Institute of Law of Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan. All rights reserved. Enquiries concerning reproduction should be addressed to Law Clinic, TSIL, 100047, 35, Sayilgoh Street, Tashkent, Uzbekistan. Tel: 132-27-08; 133-43-59.

Assistant of general manager: I.R. Rustambekov

Publishing editor: B.I. Knopov

Technical editor: J.J. Hodjimuhamedov

License No. 02-84

Authorized to issue — 04.12.2006

Printed in "Art Line Group" printhouse

Number of copies — 200

SCIENTIFIC
ANALYTICAL
JOURNAL

4/2006

CONTENTS

CIVIL LAW

- T. Turebekov
The legal regime of enterprise activity of noncommercial organizations in foreign countries 4
S. Gulyamov, M. Rustambekova
Some theoretical problems of vindication 7
Dj. Boboev
Concept and specificity of obligations of civil law 9
D. Djuraev
Legal problems of companies' business reputation protection 12

CORPORATE LAW

- S. Gulyamov
The general concepts and classification of corporate finance 17
M. Kamalov
Legislative base of the CIS countries on creation and functioning of Financial and industrial groups 23
Z. Ahmadjanova
Methods of legal enforcement of shareholders right on dividends 27
A. Polin
Problem of attraction of direct foreign investments in the Republic of Uzbekistan 31
S. Gulyamov, N. Norova
Concept of "merges" and "takeovers" in foreign and local doctrine of law 35

CONSTITUTIONAL LAW

- G. Malikova
Organs of self-government in process of realization of the government power and questions of maintenance of their cooperation 39
V. Hudayberdieva
Reforming of supervising economic bodies in the Republic of Uzbekistan 44

INTERNATIONAL LEGAL RELATIONS

- H. Islamhodjaev
Legal regulation of external economy in the European Union 47
N. Karimova
Formation and international legal nature of consular privileges and immunities 50

CRIMINAL LAW

- O. Yusufjonov
Subjective attributes of structure of crimes made with double form of fault 55
F. Radjabov
The crimes in sphere of economy and necessity of their decriminalization 57
L. Ton
The problems of lawyer's responsibility at provision of legal support 60

INFORMATION TECHNOLOGIES LAW

- I. Rustambekov
"Electronic document" and "electronic digital signature" as a fictions 64

COURT SYSTEM

- Z. Esanova
Participation of bodies of trusteeship and guardianship in judicial disputes in education of children under legal age 67
Sh. Masadikov
Essence and methods of disputes solution in on-line mode 70
O. Narziev
The condition of notarial system in the Republic of Uzbekistan and problems of its reforming 73
The main legislative acts adopted in the Republic of Uzbekistan for the 4th quarter of 2006 81

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Гулямов Сайдилла Саидахарович – доктор юридических наук, профессор кафедры "Международное частное право" ТГЮИ

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ:

Рустамбаев Мирзанош Хакимович – д.ю.н., проф., Ректор ТГЮИ (Председатель)

Рахманкулов Ходжи-Акбар Рахманкулович – д.ю.н., акад., проф., зав. кафедрой "Международное частное право" ТГЮИ

Исмаилов Нурдинжон Муйдинханович – к.ю.н., Председатель Комитета Олий Мажлиса по судебно-правовой реформе

Жамолов Бахтиер Уракович – заместитель Председателя Верховного Суда Республики Узбекистан

Икрамов Музроб Муборакхужаевич – начальник Управления по законодательству Министерства юстиции Республики Узбекистан

Окюлов Омонбой – д.ю.н., и.о. проф. кафедры "Хозяйственное и трудовое право" ТГЮИ

Турсунова Гулнара Нигматуллаевна – к.ф.н., начальник отдела международных отношений ТГЮИ

Мр.Ханс-Юрген Херинг – руководитель группы проекта СРСРС 3 (EuropeAid)

Мр.Клаус Шмитц – главный эксперт проекта СИПКА 3 по юриспруденции

Для получения информации просим обращаться:

Гулямов Сайдилла Саидахарович,
Рустамбеков Исламбек Рустамбекович
ТГЮИ, кафедра МЧП,
Республика Узбекистан, Ташкент, 100047,
ул.Сайилгох, 35. Тел.: 133-43-59.

Проект SIPCA III
Республика Узбекистан, Ташкент, 100077,
ул.Буюк Ипак йули, 75

Электронная версия "Обзор законодательства Узбекистана" размещена на Интернет сайтах:
www.tsil.uz и www.ida-uz.com

Адвокатская фирма "Legal Defense Advisory"
Республика Узбекистан, г.Ташкент,
пр. Узбекистанская, 49. Тел.: 132-64-23

"Global Building Investment" – вложение иностранных инвестиций для приобретения и строительства в здании и сооружения с последующей реализацией.
Республика Узбекистан, г.Ташкент, Промзона-2,
ул.Обводная. Тел.: 101-78-90

Охранная фирма "Global Building Security".
Республика Узбекистан, г.Ташкент, Промзона-2,
ул. Обводная. Тел.: 247-03-33

"Bio Trans Servis" – Производство, установка, продажа, передача в аренду и обслуживание мобильных туалетных кабин (Биотуалетов). Республика Узбекистан, г.Ташкент, Учтепинский р/н,
ул.Обводная Промзона-2. Тел.: 922 79 74

Журнал включен в список Высшей Аттестационной Комиссии Кабинета Министров Республики Узбекистан в 2004г.

Журнал был подготовлен при содействии Европейского Союза. За содержание журнала ответственны ЮК и ГТЗ. Результаты, заключения, толкования, выраженные в этом документе, принадлежат только их авторам и не отражают политики или мнения правительства Республики Узбекистан или Европейского Союза.

Опубликовано в 2006 г.

Авторские права принадлежат Юридической Клинике, Ташкентскому Государственному юридическому институту Министерства юстиции Республики Узбекистан. Все права защищены. Публикация может производиться, распространяться или передаваться в какой-либо форме с разрешения Юридической клиники. По вопросам воспроизведения обращаться в Юридическую клинику. Республика Узбекистан, Ташкент, 100047, ул. Сайилгох, 35. Тел.: 132-27-08; 133-43-59.

Ассистент главного редактора: И.Р. Рустамбеков

Издательский редактор: Б.И. Кнопов

Технический редактор: Ж.Ж. Ходжимухамедов
Лицензия № 02-84

Подписано к печати – 04.12.2006

Уч.- изд. лист. – 11,25

Отпечатано в типографии "Art Line Group".

Тираж – 200

НАУЧНЫЙ АНАЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

4/2006

СОДЕРЖАНИЕ

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

- Т. Туребеков
Правовой режим предпринимательской деятельности некоммерческих организаций в зарубежных странах 4
- С. Гулямов, М. Рустамбекова
Некоторые теоретические проблемы виндикации 7
- Ж. Бабаев
Понятие и специфика института обязательства 9
- Д. Джураев
Правовые проблемы защиты деловой репутации юридических лиц 12

КОРПОРАТИВНОЕ ПРАВО

- С. Гулямов
Общие понятия и классификация корпоративных финансов 17
- М. Камалов
Законодательная база стран СНГ по созданию и функционированию финансово-промышленных групп 23
- З. Ахмаджанова
Методы правового обеспечения права акционеров на получение дивидендов 27
- А. Польный
Проблемы привлечения прямых иностранных инвестиций в Республику Узбекистан 31
- С. Гулямов, Н. Норова
О понятии "слияния" и "поглощения" в зарубежной и отечественной доктрине права 35

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

- Г. Маликова
Органы самоуправления в процессе осуществления государственной власти и вопросы обеспечения их сотрудничества 39
- В. Худайбердиева
Реформирование руководящих хозяйственных органов в Республике Узбекистан 44

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ

- Х. Исламходжаев
Правовое регулирование внешне экономической деятельности Европейского Союза 47
- Н. Каримова
Становление и международно-правовая природа консульских привилегий и иммунитетов 50

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

- О. Юсуфджанов
Субъективные признаки состава преступлений, совершаемых с двойной формой вины 55
- Ф. Раджабов
Преступления в сфере экономики и необходимость их декриминализации 57
- Л. Тон
Об ответственности адвоката при оказании правовой помощи 60

ПРАВО ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

- И. Рустамбеков
Электронный документ и электронная цифровая подпись как юридические фикции 64

СУДЕБНАЯ СИСТЕМА

- З. Эсанова
Участие органов опеки и попечительства в судебных спорах связанных с воспитанием несовершеннолетних детей 67
- Ш. Масадиков
Сущность и способы разрешения споров в режиме он-лайн 70
- О. Нарзиев
Состояние нотариальной системы в Республике Узбекистан и проблемы ее реформирования 73
- Основные законодательные акты, принятые в Республике Узбекистан за IV квартал 2006 г. 81

С.С. Гулямов
Юридик фанлари доктори

КОРПОРАТИВ МОЛИЯЛАР: МОҲИЯТИ ВА ТАСНИФЛАНИШИ

Корпоратив молияларнинг ҳуқуқий ҳолати Ўзбекистон Республикасининг "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги қонуни ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатлари асосида тартибга солинади.

1. Молиялар тушунчаси ва турлари

"Молиялар" атамаси французча "finances" (лотинча financia – нақдлик, даромад) сўзидан олинган бўлиб, пул воситалари деган маънони билдиради.

Молиялар жамғармалар, шу жумладан корпорацияларнинг марказлашган ва марказлашмаган пул воситаларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш жараёнидаги иқтисодий муносабатлар тизимидир. Бошқача қилиб айтганда, бу корхона харажатлари, унинг пул воситалари, шунингдек уларни шакллантириш, тақсимлаш ва улардан фойдаланишнинг асосий манбаидир. Молияларга корхонанинг бюджети, яъни ушбу корхонанинг баланс ва бухгалтерлик ҳужжатларида акс этадиган даромад ва харажатлари йиғиндиси деб қараса ҳам бўлади.

Умуман олганда, молиялар таркибига марказлаштирилган ва марказлаштирилмаган пул жамғармаларини киртади. Марказлаштирилган молиялар давлат органлари томонидан тўпланса, марказлаштирилмаган молиялар эса корхонанинг ҳисоб рақамида мавжуд бўлган пул воситалари ҳисобланади. Айнан, шулар корпоратив тартибга солишнинг объекти бўлиб ҳисобланади.

Ҳар қандай корпорацияни, хоҳ у кичик савдо дўкони бўлсин ёки йирик саноат мажмуаси, қаердан пул топиш ва ундан қандай қилиб самарали фойдаланиш масаласи ўйлантиради. Пул уларга биринчи навбатда "бизнес"ни йўлга қўйиш учун керак. Бу ҳолат учун одатда ўзларининг пуллари етарли бўлмайди ва қарз олишга тўғри келади. Воситаларни ўзлаштириш тадбиркорнинг имкониятларини оширади. Лекин у даромадни ошириш билан бир қаторда (қарзга олинган воситаларга нисбатан даромад меъёри қарз учун тўланиши керак бўлган фоиздан ошиб кетган ҳолларда) зарар ҳам олиб келиши мумкин. Лекин, ҳатто муваффақиятли фаолият юритаётган корхона учун ҳам қўшимча молиялаштириш манбаидан қутилиши қийин, чунки вақт ўтиши билан таназзул ҳоллари ёки ишлаб чиқариш қуввати ва ускуналарни янгилаш, баъзида эса муайян соҳага сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш, қайта ихтисослаштирилган ишлаб чиқаришни жалб этиш зарурати каби ҳолатлар келиб чиқади.

Ҳар қандай ҳолда ҳам бир қанча молия манбаларини излаш ва жалб этишга тўғри келади. Бундай молия манбалари сифатида қуйидагиларни белгилаш мумкин:

- ўзига тегишли воситалар;
- банк ссудалари;
- маҳсулот етказиб берувчилар кредитлари ва уларнинг заҳирадаги маҳсулотлари;
- хусусий сармоядорлар;
- венчур ("таваккалчи") капиталистлар бу – ўз инвестицияларидан фойда кўриш мақсадида янги шакл ёки лойиҳалар учун воситалар тақдим этиш орқали

корхонанинг мулк сифатида иштирок этадиган капитални муомалага киритиш бўйича мутахассислар;

- инвестиция компаниялари;
- кичик корхоналарга кириб борадиган йирик корпорациялар (бунда улар одатда янги технологияларга рухсат олиш ёки ушбу фирмани сотиб олишни хоҳлайдилар);

– давлат органлари (маҳаллий давлат ҳокимияти органлари бўлиши ҳам мумкин) дастурлари;

- акцияларни очиқ бозорда сотиш.

Бизнеснинг асосий мақсади корхона нархининг ўсишига имкон бериш, яъни тадбиркорнинг бойлигини ошириш қабилардан иборат. Лекин даромад ва харажатлар ўртасида, уларда бир қанча бўлимлар мавжуд шароитларда баланс топиш кераклиги сабабли, бу вазифани амалга ошириш осон эмас.

Қонунга биноан, жамоанинг давлат ва кредиторлар билан ҳисоб-китоб қилиб бўлганидан кейин қолган пул воситаларидан фойдаланиш ҳуқуқи мутлақ ҳисобланади. Ишлаб топилган молия воситаларидан қандай фойдаланишни (жамғармалар ташкил этиш, йўналишларни аниқлаш ва бошқа усулда сарфлаш) корхонанинг ўзи мустақил равишда ҳал этади. Улар шаклининг давлат ва корпоратив ҳужжатлар билан тартибга солиш зарурати ушбу масалаларнинг барчаси корхона ва ҳар бир ходим учун муҳимлигидан далолат беради.

Молия ишларида, устувор аамиятидан келиб чиққан ҳолда корпоратив меъёрий ҳужжатлар ниҳоятда аниқлиги билан ажралиб туради ва одатда бундай ҳужжатлар акциядорлик жамиятининг олий бошқарув органи умумий йиғилиши ёки баъзи ҳолларда, кузатув кенгаши томонидан қабул қилинади. Ушбу барча ҳужжатларни тўрт асосий гуруҳга бўлиш мумкин:

- 1) Устав капиталини тартибга солувчи ҳужжатлар;
- 2) Жамғарма ва заҳираларни ўрнатувчи, шунингдек, даромадни тақсимлаш тартибини аниқлаштирувчи ҳужжатлар;
- 3) Солиқ режалаштирилишини амалга оширишга йўл қўйувчи ҳужжатлар;
- 4) Ҳисобдорликни ташкил этишни тартибга солувчи ҳужжатлар.

Одатда, корпорациялар комплекс ҳужжатларни қабул қилишга ҳаракат қилади, лекин бунда улар ушбу ҳужжатни турли бўлимларга (масалан, устав капиталини ошириш тўғрисидаги Низом, устав капиталини камайтириш тўғрисидаги Низом, акциядорлик жамиятининг заҳиралари тўғрисидаги Низом, облигация жамғармаси тўғрисидаги Низом ва бошқалар) бўлади. Лекин биринчи навбатда корпорациянинг устав капитали меъёрий тартибга солиниши муҳим бўлиб ҳисобланади.

2. Корпорациянинг устав капитали

Устав капитали тушунчаси ва вазифаси. Корпорациянинг мулк асосини уставда қайд этилган устав капитали ташкил этади.

Устав капитали ушбу жамиятнинг таъсисчилари томонидан улуш (пул, қимматли қоғоз, пул қийматига эга бўлган бошқа ашёвий ва мулк ҳуқуқлари кўринишида) киритиш орқали корпорациянинг ҳўжалик ва бошқа фаолиятини таъминлаш мақсадида ташкил этилади. Кейинчалик, жамиятнинг мол-мулкни унга акциядорлар томонидан берилган мулк билан биргаликда жамиятнинг ҳўжалик фаолияти жараёнида ишлаб чиқарилган маҳсулот, шунингдек, жамият томонидан қонуний фаолият натижасида олинган бошқа мулк ва даромадлар ҳам ташкил этади. Ушбу мол-мулк

умумий ҳолда жамиятнинг балансида акс этган асосий жамғармалар, айланма воситалари ва бошқа қимматликларни ташкил этади.

Устав капитали амалий жиҳатдан бир неча функцияларни бажаргани ҳолда, акциядорлик жамиятининг воситалари орасида алоҳида ўрин тутати.

Унинг биринчи функцияси акциядорлар томонидан киритилган мулкнинг акциядорлик жамияти савдо ишлаб чиқариш фаолиятининг моддий асосини шакллантиришида кўринади. Унда корпорация иштирокчиларининг хусусий тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқи ўз аксини топади. Устав фонди жамият уставида, корпорация иштирокчилари томонидан мустақил тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун мустаҳкамланган моддий базанинг мавжудлигини акс эттиради. Бу жамиятнинг келгусидаги фаолияти учун туртки вазифасини бажарадиган асоскапиталнинг бошланғич юқорилигидир. "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 19-моддасига асосан жамиятнинг устав фонди акциядорлар сотиб олган жамият акцияларининг номинал қийматидан ташкил топади. Жамият чиқарадиган барча акцияларнинг номинал қиймати бир хил бўлиши лозим.

Жамият устав фонди мол-мулкнинг кредиторлар манфаатларини кафолатлайдиган даражадаги энг кам миқдорини белгилайди. Жамият, давлат мулки негизда тузилганда, корхона (мол-мулк)нинг қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда аниқланган, бозор баҳоси жамият устав фондининг миқдорини ташкил этади (Ўзбекистон Республикаси 29.08.1998 й. N 681-сон Қонунига мувофиқ киритилган банд).

Жамият оддий акцияларни, шунингдек бир ёки бир неча турдаги имтиёзли акцияларни жойлаштиришга ҳақлидир. Жойлаштирилган имтиёзли акцияларнинг номинал қиймати жамият устав фондининг йигирма фоизидан ошмаслиги лозим.

Жамият таъсис этилаётганда унинг барча акциялари муассислар ўртасида жойлаштирилган бўлиши керак.

Қонуннинг 20-моддаси очик акциядорлик жамияти устав фондининг энг кам миқдори жамият давлат рўйхатидан ўтказилган санада энг кам ойлик иш ҳақининг беш юз баробари, ёпиқ акциядорлик жамияти устав фондининг энг кам миқдори эса, жамият давлат рўйхатидан ўтказилган санада қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг икки юз баробари миқдоридан кам бўлмаслиги керак.

Жамият устав фондини таъсис ҳужжатларида назарда тутилган миқдорда шакллантиришнинг энг кўп муддати, агар қонун ҳужжатларида бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, жамият давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан эътиборан бир йилдан ошмаслиги лозим (Ўзбекистон Республикаси 20.08.1999 й. N 832-сон Қонунига мувофиқ киритилган банд).

Устав капиталининг иккинчи функцияси бу кафолат функцияси бўлиб, у жамиятнинг мажбуриятлари бўйича кредиторлар олдида ўзига тегишли мол-мулк билан жавоб беришида кўринади.

Ўз моҳиятига кўра, акциядорлик капитали бу — кредиторлар билан ҳисоб-китоб қилишга мўлжалланган корпорация мулкнинг бир қисми бўлиб, бу барча вақтда мавжуд бўлиши талаб этиладиган энг кам воситалар ҳисобланади. Қонун чиқарувчининг ҳаракатлари дастлаб, акциядорлик капиталини ҳақиқий (амалда) шакллантириш, иккинчидан, жамият мулки миқдорини ҳеч бўлмаганда унинг уставида назарда тутилган миқдоридан ушлаб туришга бежиз қаратилмаган. Биринчи мақсадга эришиш, яъни капитални ташкил этишда, қо-

нун чиқарувчи устав капиталини тўлиқ шакллантиргунга қадар, акцияларга очик обуна бўлишни тақиқловчи меъёрни киритди. Иккинчи мақсадга эришиш, яъни мол-мулкни уставда назарда тутилган миқдорда ушлаб туриш ҳолатида, қонун чиқарувчи устав капитали тўлиқ шакллантирилган ҳоллардагина дивидендлар тўланиши мумкин эмаслиги, шунингдек, агар жамият мол-мулки уставда белгиланган акциядорлик капиталидан ошиб кетса ёки унинг миқдоридан камаймаса дивидендлар тўланиши тўғрисидаги меъёрларни киритди.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, акциядорлик капитали корпорация балансида доимо пассив бўлим сифатида қаралади. Активлар билан жамиятнинг қарзлари ҳамда акциядорлик капитали ўртасидаги фарқни ташкил этувчи фақат соф фойдагина дивиденд сифатида тақсимланиши мумкин. Агар жамиятнинг фаолияти зарар кўрилишига ва бунинг натижасида мулк қийматининг устав капиталидан камайишига олиб келса, келгуси йилда олинган фойда биринчи навбатда жамият мулкнинг устав капитали билан фарқли қисмини тўлдиришга сарфланиши лозим.

Қонунга асосан, акциядорлик капиталига нисбатан мулк ҳуқуқи, корпорацияга тегишли бўлади. Акциядорлар ўзлари киритган мулкка нисбатан унинг мулкдори бўлиб қолаверадилар, корпорацияга нисбатан эса унинг иштирокчиси ҳолатида туриб, эҳтимолий зарарлар юзасидан таваккал қиладилар.

Устав капиталининг учинчи функцияси у орқали ҳар бир акциядорнинг ушбу жамиятда ва унинг даромадларида иштирок этиш улуши аниқланишида кўринади. Бутун капитал ҳар бири номинал қийматга эга бўлган бир неча қисмларга бўлинади. Акциядорларга тегишли акциялар номинал қийматининг устав капиталига муносабати ҳар бир акциядорнинг корпорация фаолиятидаги улушини кўрсатади. Агар капиталнинг бир қисми номинал қийматга эга бўлмаса, у ҳолда акциядорнинг улуши капитал миқдори сонига нисбатан аниқланади.

Шуни ҳам инобатга олиш лозимки, акциянинг номинал қиймати қанча кичик бўлса, жамиятга кенг доирадаги шахсларни жалб этиш ва охир-оқибат сезиларли даражадаги капитал йиғилими имконияти шунча юқори бўлади.

Акциядорлик жамияти ўзига тегишли мол-мулкнинг таркиби ва миқдорини ўзгартиришга ҳақли. Унинг устав капитали, масалан, чиқарилган акцияларнинг номинал қийматини ошириш ёки қўшимча акцияларни чиқариш орқали кўпайтирилиши мумкин.

Корпорацияларнинг самарали фаолият юритиши жараёнида акциядорлар бозор ёки фонд биржаси орқали ўз капиталларининг қийматини қайтаришлари мумкин. Бу ҳолда акцияларни сотиш натижасида олинadиган маблағ одатда уларни сотиб олишда сарфланган суммага мос келмайди, чунки акциянинг баҳоси ўзгарувчан бўлиб, бозор орқали аниқланади.

Устав капиталининг мавжудлиги корпорацияларни ташкил этишнинг асосий шартларидан бири ҳисобланса-да, устав капитали категорияси ўзида нисбий тушунчани акс эттиради. Биринчидан, устав капиталига киритилаётган мол-мулкни баҳолаш таъсисчилар ва акциядорлар ўртасида шартнома орқали амалга оширилади. Иккинчидан, акциядорлик жамиятини рўйхатдан ўтказгунга қадар унинг уставида устав капиталининг миқдори кўрсатилса-да, унда ҳали мол-мулк мавжуд бўлмайди. Учунчидан, корпорациянинг уставини рўйхатдан ўтказгандан кейин устав капитали муомалага киритилган ҳисобланади ва у оширилиши ёки камайтирилиши мумкин. Тўртинчидан, тўланган капитал, яъни

акция учун олинган ҳақиқий маблағ ва тўланмаган капитал, яъни акция пули обун бўлгандан кейин киритилган ҳолатларини ҳам фарқлаш лозим.

Кўрииб турганидек, устав капиталининг ҳақиқий миқдорини аниқлаш кўпинча қийин бўлади. Шу хусусияти билан устав капитали ўзининг биринчи навбатдаги вазифаси — кредиторлар талаблари қондирилишининг кафолати бўлишини маълум маънода йўқотади.

Шу билан бирга тадбиркорлик психологияси (таваккалчилик, баҳс бойлаш ва бошқалар)ни ҳам инобатга олишга тўғри келади. Шунинг учун баъзи мамлакатлар (масалан, АҚШ)да устав капиталининг муайян миқдорини мажбурий қўллаб-қувватлаш талабидан воз кечишди. Лекин, унинг лозим даражада сақланиши гоёси, ҳозирча, бутун дунёда устун турибди ва бу корпоратив ҳуқуқнинг қуйидаги учта ўзига хос қоидаларни вуҷудга келтирди:

- акциядорлик жамияти томонидан акциялар олди-сотдисини таъқиқлаш;
- устав капиталини ташкил этувчи воситалардан дивидендлар тўланишининг чекланиши;
- устав капитали ва жорий харажатларнинг аниқ ажратилганлиги кабилар.

Устав капиталининг тузилиши. Устав фонди: ширкатлар ва масъулияти чекланган жамиятлар учун таъсисчиларнинг бадаллари (улушлари)дан; акциядорлик жамиятлари учун таъсисчилар ва жамиятда иштирок этишда улар томонидан таклиф этилган пул ва мулк бадалларини акцияларга алмаштириш йўли билан ташкил этилади.

Қонунга асосан, таъсисчилар ва акциядорлар ўз бадалларини қуйидаги кўринишларда киритишлари мумкин:

- пул воситалари (сўм ва чет эл валютаси);
- турли кўринишдаги мол-мулк (бино, иншоот, ускуна ва бошқалар);
- ер, сув ва бошқа табиий ресурслардан, шунингдек бино, иншоот, ускунадан фойдаланиш ҳуқуқлари;
- бошқа мулк ҳуқуқлар, шу жумладан, ноухау, санъат асарига бўлган муаллифлик ҳуқуқи (масалан, сценарий, кўлёзма, китоб ва бошқалар). Улуш сифатида киритилаётган мулк ҳуқуқ бегоналаштириладиган, яъни кредиторларнинг талабларини қондириш мақсадида бериладиган, сотиладиган бўлиши лозим.

Киритилаётган мол-мулк ёки мулк ҳуқуқнинг ҳақиқий қиймати жамият иштирокчиларининг ҳамкорликдаги қарори асосида ҳал этилади. Қўшимча акциялар ва жамиятнинг бошқа қимматли қоғозлари ҳақини ушбу воситалар билан тўлашда уларнинг пулдаги қийматини аниқлаш жамиятнинг кузатув кенгаши томонидан акциядорлик жамиятлари тўғрисидаги қонунда назарда тутилган тартибда амалга оширилади. Баҳолаш қоидаларининг корпоратив ҳужжатларда янада мукамал тартибга солиниши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Иштирокчи жамиятга мулкни мулк ҳуқуқи асосида эмас, балки фойдаланиш учун ҳам бериши мумкин. Бундай ҳолда улуш миқдори бутун давр ёки таъсис ҳужжатларида кўрсатилган бошқа муддат мобайнида шу мулкдан фойдаланганлик учун тўланган ижара ҳақига қараб аниқланади. Ижара муддати акциядорлик жамияти фаолияти муддатидан ошиб кетмаслиги керак.

Турли кўринишдаги фирибгарликнинг олдини олиш мақсадида эълон қилинган устав капиталининг қиймати жамият таъсисчилари томонидан, у рўйхатдан ўтказилганига қадар тақсимланган бўлиши керак. Ушбу

вақтда очиқ обуна орқали тарқатилишга мўлжалланган акцияларнинг мавжуд бўлишига йўл қўйилмайди. Ўзбекистон Республикаси "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги қонунига асосан, устав капитали акциядорлик жамияти рўйхатдан ўтказилганлик тўғрисида, вақтинчалик гувоҳнома берилган муддатдан бошлаб, 30 кун ичида 50 фоиз тўланиши, акциядорлик жамияти ўз фаолиятини бошлагандан кейин бир йил ичида (агар юридик шахсларни рўйхатдан ўтказиш тўғрисидаги қонунда бошқача ҳолат назарда тутилмаган бўлса) тўлиқ шакллантирилиши керак; акс ҳолда жамият тўловга қобилиятсиз деб тан олинади ёки устав фондини унинг ҳақиқий миқдоригача камайтирилади.

Жамиятнинг қўшимча акциялар ҳақи уларни чиқариш тўғрисидаги қарорда назарда тутилган муддатда, лекин чиқарилган вақтдан бошлаб 1 йилдан кеч бўлмаган муддатда тўланиши лозим. Агар акцияларнинг ҳақини тўлаш шакли уни таъсис этиш вақтида таъсис шартномаси ёки устав асосида тартибга солинадиган бўлса, у ҳолда қўшимча акциялар ёки бошқа қимматли қоғозлар ҳақини тўлаш шакли уларни чиқариш тўғрисидаги қарорда назарда тутилади.

Қўшимча акцияларнинг ҳақи пул билан тўланган ҳолларда улар номинал қийматининг камида 25 фоизи тўланиши, пулсиз шаклда тўланадиган ҳолларда эса (жамиятни ташкил этиш тўғрисидаги шартнома ёки қўшимча акциялар чиқариш тўғрисидаги қарорда бошқача ҳолат назарда тутилмаган бўлса) акция ва бошқа қимматли қоғозлар ҳақи тўлиқ тўланиши керак¹.

Ўзининг барқарорлиги туфайли устав фонди одатда нисбатан ликвид активлар ҳисобланган ер, кўчмас мулк, ускуна кабиларни қоплайди. Акцияларни (устав капиталини) сотишдан келган воситаларга янги акциядорлик жамияти ташкил этилган вақтдан, дастлаб бино, иншоот, машина ва ускуналар, ҳисоблаш техникаси ва сотишга мўлжалланмаган бошқа активлар каби асосий воситаларга сарфланади. Улардан, ўзгартрилмаган натурал шаклда, қиймати ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга нисбатан узоқ муддат давомида фойдаланилади.

Акциядорлик жамиятининг нақд пуллари ва активлар шаклида, уларни ўз ичига оладиган айланма воситалари қоида тариқасида ишлаб чиқариш жараёнида вексел ёки банк кредити кўринишидаги қисқа муддатли қарзга — мос қопловчи воситага тез ўзгаради. Бундан ташқари, ўз хўжалик фаолияти юритиши натижаларига кўра жамият дивидендлар тўлашда ёки ишлаб чиқаришни ривожлантиришда ёхуд бир вақтнинг ўзиде иккалаасидан ҳам фойдаланиладиган даромад олиши мумкин.

Даромадларни тақсимлаш одатда корпорациянинг устав капиталига таъсир этмайди.

Устав капиталини ошириш. Бу масалада қонунчиликда фақат асосий жиҳатлари билан тартибга солинган бўлиб, унинг батафсил тартибга солиниши одатда "устав капиталини ошириш (камайтириш) тўғрисида"ги Низом деб номланувчи махсус корпоратив меъёрий ҳужжатда ўз аксини топади.

Ўзбекистон Республикаси "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги қонунининг 21-моддасига асосан, жамиятнинг устав фонди акциялар номинал қийматини ошириш ёки қўшимча акцияларни жойлаштириш йўли билан кўпайтирилиши мумкин.

Жамиятнинг устав фондини акциялар номинал

¹ Корпорация акциялари ҳақида батафсил 7-бобга қаранг.

қийматини ошириш йўли билан кўпайтириш ва жамият уставига тегишли ўзгартишлар киритиш тўғрисидаги қарор акциядорларнинг умумий йиғилиши томонидан ёки, агар жамият уставида ёхуд акциядорлар умумий йиғилишининг қарорига мувофиқ жамиятнинг кузатув кенгашига шундай қарорни қабул қилиш ҳуқуқи берилган бўлса, жамиятнинг кузатув кенгаши томонидан қабул қилинади.

Кўшимча акциялар жамият томонидан жамият уставида белгиланган эълон қилинган акциялар сони доирасидагина жойлаштирилиши мумкин.

Кўшимча акцияларни жойлаштириш йўли билан жамият устав фондини кўпайтириш тўғрисидаги қарор акциядорларнинг умумий йиғилиши томонидан ёки, бундай қарор қабул қилиш ҳуқуқи жамиятнинг уставига мувофиқ ёки акциядорлар умумий йиғилишининг қарорига биноан жамиятнинг кузатув кенгашига берилган бўлса, кузатув кенгаши томонидан қабул қилинади.

Кўшимча акцияларни жойлаштириш йўли билан жамият устав фондини кўпайтириш тўғрисидаги қарорда жойлаштириладиган кўшимча оддий (одатдаги) акцияларнинг ва эълон қилинган миқдорлари (улушлари) доирасида, ҳар бир турдаги имтиёзли акцияларнинг сони, уларни жойлаштириш муддати ва шартлари, шу жумладан, мазкур қонунга мувофиқ жойлаштирилаётган акцияларни сотиб олишда имтиёзли ҳуқуқларга эга бўлган акциядорлар учун жамиятнинг кўшимча акцияларини жойлаштириш баҳоси белгиланган бўлиши лозим.

Жамият устав фондини давлатга тегишли акциялар миқдори йигирма беш фоиздан кўп бўлган ҳолларда, кўшимча акциялар чиқариш орқали кўпайтириш Давлат мулк қўмитасининг мутлақ ваколати ҳисобланади.

Амалётда устав капиталини ошириш турли мақсадларда амалга оширилиши мумкин. Биринчидан, у кўшимча воситаларни жалб қилишга йўналтирилган бўлиши мумкин. Иккинчидан, акциядорлик капитали ва ҳақиқий мулк ўртасидаги ҳаддан ташқари катта фарқни йўқотиш учун чиқарилиши мумкин. Бундай фарқ, даромад ва акциялар учун тўланадиган дивидендларни оширишдан дарак бериб, солиқ юкини янада оғирлаштирганлиги сабабли мақсадга мувофиқ ҳисобланмайди.

Ўзбекистон Республикаси "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги қонунига асосан, устав капиталини кўпайтириш ва камайтириш ваколати акциядорларнинг умумий йиғилиши ваколатига киради, лекин акциядорлик жамиятининг уставига ёки акциядорлар умумий йиғилишининг қарорига асосан бу ваколат кузатув кенгашига берилиши мумкин.

Устав капиталини кўпайтириш акциядорнинг янги акциялар сотиб олиш ёки уни эскисига алмаштириш билан боғлиқ имтиёзли ҳуқуқи даражасида амалга оширилиши лозим. Капиталнинг бундай кўпайтирилиши ҳар доим ҳам амалга оширилмасдан, облигациялар бўйича кредиторларга кафолатни, ходимлар томонидан янги акциялар сотиб олинishiда имтиёзли ҳуқуқни таъминлаш каби ҳолларда қўлланилади. Бошқача қилиб айтганда, устав капиталини шартли равишда кўпайтириш акциядорлик жамиятини имтиёз билан таъминлаш мақсадида бозордан юқори нархлардаги янги акциялар сотиб олиш заруратидан озод этади.

Рухсат этилган капитал деганда "янги акциялар чиқариш орқали устав капиталини кўпайтириш билан боғлиқ бўлган бошқарувнинг ваколатлари" мазмунини тушунилади. Бошқарувга бу ҳуқуқ муайян муддатга берилади. Ушбу ҳуқуқ унга белгиланган муддат даво-

мида капитал бозоридаги қулай ҳолатдан тезкорлик билан умумий йиғилиш томонидан рухсат этилган капитални оширмасдан фойдаланиш имкониятини беради. Бундан ташқари, уставда рухсат этилган капитал воситасида АЖ ходимлари учун янги акциялар чиқарилиши назарда тутилиши мумкин.

Капитални жамият воситалари ҳисобига кўпайтириш устав капиталини улушлар ҳисобидан оширишга йўл қўймасдан, фақат устав капиталдаги капитал фондлари ва даромад фондларининг номинал қийматининг оширилишини таъминлайди.

Капитал самарали кўпайтирилган ҳолларда акциядорлар учун уларнинг акциялари қадрсизланишидан, ўзларининг улушлари доирасида муҳофаза қиладиган янги акцияларни имтиёзли сотиб олиш ҳуқуқи алоҳида аҳамиятга эга бўлади.

Шуни ҳам инобатга олиш жоизки, жамиятнинг асосий фондларини қайта баҳолаш унинг устав капиталини кўпайтиришнинг мажбурийлигини келтириб чиқармайди. Бундай қарор жамият томонидан ўз хоҳишига кўра қабул қилинади. Устав капиталини кўпайтириш мақсадида асосий фондларнинг қайта тақсимланиши натижаларига кўра чиқарилган акциялар акциядорлар реестрида қайд этилган, устав капитали миқдорини ўзгартириш тўғрисида қарор чиқарувчи акциядорлар ўртасида уларнинг жамият устав капиталдаги улуши ва эгаллаб турган акцияларининг турига қараб тақсимланади.

Устав капиталини камайтириш одатда тўланадиган ортиқча дивидендлардан қутилиш ва зарарларни ҳисобдан чиқариш мақсадларида амалга оширилади.

Биринчи ҳолатда сўз қандайдир сабабларга кўра устав капитали энг кўп миқдоридан ошиб кетиш ҳоллари ҳақида кетмоқда. Капиталнинг ортиб қолган қисминини акциядорлар ўртасида тақсимлаш мумкин эмас, чунки, улушларни қайтадан тўлашга йўл қўйилмайди, лекин устав капиталини камайтириш орқали мана шу ортиқча қисмидан озод қилиш ва уларни дивидендлар тўлаш ҳамда заҳира фондига ўтказиш орқали тасаруф этиш мумкин.

Иккинчи мақсад эса жамият зарар кўриб фаолият юритаётган ҳолларда, акциядорлар капитали билан ҳақиқий мулк ўртасидаги фарқлар яққол намоён бўлган вақтда устав капиталини камайтиришни назарда тутати. Бу биринчидан, жамиятнинг мажбурий тугатилишига олиб келиши мумкин, чунки, жамият устав капиталининг миқдори қонунда белгиланган миқдордан пасайиб кетиши жамиятнинг мажбурий тугатиш учун асос бўлади. Иккинчидан, акциядорлик капитали юқорилигининг ўзгартирилмаган ҳолда етказилган зарарлар, мол-мулк миқдори устав капиталда кўрсатилган миқдорга мос бўлмагунга қадар олинган даромадни тақсимлаш имкониятидан маҳрум этади.

"Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 22-моддасига асосан жамиятнинг устав фонди акцияларнинг номинал қийматини ёки уларнинг умумий сонини қисқартириш йўли билан, шу жумладан акцияларнинг бир қисминини жамиятнинг ўзи, кейинчалик муомаладан чиқариш шарти билан сотиб олиш орқали камайтириши мумкин.

Жамият устав фонди акцияларнинг бир қисминини сотиб олиш ва муомаладан чиқариш орқали камайтирилиши, агар бундай имконият жамият уставида назарда тутилган бўлса, амалга оширилади.

Устав фондини камайтириш ва жамият уставига тегишли ўзгартишлар киритиш ҳақидаги қарор акциядорларнинг умумий йиғилишида қабул қилинади.

Устав фондини камайтириш тўғрисида қарор қабул

қилиш вақтда акциядорларнинг умумий йиғилиши фондни камайтириш сабабларини кўрсатади ва уни камайтириш тартибини белгилайди.

Одатда юқорида кўрсатилган усуллардан акциядорлар тенг ҳолатда бўладиган биринчи усул мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Иккинчи усулда умумий йиғилиш қанча белгиланса, ҳар бир акциядор шунча акция олади. Бунда кичик акциядорлар (улуш қўшувчилар)нинг ҳуқуқлари чекланади. Акциялар амортизация қилинганда акциядорларнинг формал тенглиги тамойилига амал қилинмасдан, фақат муайян акцияларгина бекор қилинади. Агар устав фондни камайтириш натижасида унинг миқдори жамият устав фонднинг энг кам миқдоридан камайиб кетадиган бўлса, жамият устав фондни камайтиришга ҳақли эмас.

Устав капиталини камайтириш кредиторлар ва акциядорларнинг манфаатига тегишли бўлганлиги сабабли, бу масала қонунчиликда ўз аксини топади. Ўзбекистон Республикасининг "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги қонунининг 23-моддасига асосан, устав фондни камайтириш тўғрисида қарор қабул қилинганидан бошлаб жамият кечи билан 30 кун муддат ичида бу қарор хусусида ўз кредиторларини ёзма равишда хабардор қилади. Кредиторлар жамиятнинг устав фондни камайтириш тўғрисида ўзларига хабарнома юборилган санадан, эътиборан кечи билан 30 кун муддат ичида жамиятдан ўз мажбуриятларини муддатидан олдин ижро этишни ва устав фонди камайтирилиши билан боғлиқ зарарни тўлашни талаб қилишга ҳақли.

Умуман олганда, устав капиталининг ўзгариши муносабати билан жамият уставига ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиш ёки жамият уставини янги таҳрирда тасдиқлаш акциядорларнинг умумий йиғилишида иштирок этаётган овоз берувчи акция эгалари бўлган акциядорларнинг тўртдан уч қисмдан иборат кўпчилик овози билан қабул қилинган акциядорлар умумий йиғилишининг қарорига асосан амалга оширилади (Ўзбекистон Республикасининг "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги қонунининг 16-моддаси).

Жамият устав фондни кўпайтириш, у тўлиқ тўланган ва жамият зарарлари қопланган ҳолларда йўл қўйилади. Агар акциядорлик жамиятида давлат устунлик мавқеига эга бўлса, ушбу жамият устав капиталини ошириш учун тегишли давлат ҳужжати қабул қилиниши лозим. Агар устав капиталини камайтириш натижасида унинг миқдори жамият рўйхатдан ўтказилган вақтдагидан камайиб қоладиган бўлса, устав капиталини камайтириш мумкин эмас.

3. Корпорациянинг жамғармалари ва заҳиралари

Амалиётда пул воситалари жамғармаларини ташкил этиш акциядорлик жамиятлари фаолиятининг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Чунки бу масала ўта муҳим бўлиб, бу бўйича қарор умумий йиғилиш томонидан қабул қилиниши керак. Якуний кўринишда бу – одатда "Махсус молия жамғармалари ва заҳираларини ташкил этиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида"ги корпоратив ҳужжатга айланади. Кўпинча ушбу масала кузатув кенгаши тасдиғига киритилади, чунки бу ерда ҳар бир акциядор эга бўла олмайдиган малака талаб этилади. Акциядорлик жамиятининг жамғармалар ва заҳиралар тўғрисидаги Низомни қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Акциядорлик жамиятининг даромади. Даромад бу акциядорлик жамияти фаолиятининг асосий

натижасидир. Баланс (эълон қилинган) даромаднинг умумий суммаси маҳсулотларни реализация қилишдан келган ва реализация билан боғлиқ бўлмаган фаолиятдан келган даромаддан харажатлар ва зарарларни ажратган ҳолдаги фойдадан ташкил топади.

Маҳсулотларни (иш ва хизматларни) реализация қилишдан келган даромадга амал қилувчи нархлардан тушган даромад (ҚҚС ва акцизларсиз) билан харажатлар ўртасидаги фарқ сифатида қаралади.

Реализация қилинган молиявий натижалар бу – Ўзбекистон ҳудуди ва унинг ташқарисидagi бошқа корхоналар фаолиятида улушли иштирок этиш; мол-мулкни ижарага бериш; жамиятга тегишли акциялар, облигациялар ва бошқа қимматли қўғозлардан келадиган даромадлар; ишончсиз қарзларни чиқариб ташлашдан келадиган зарарлар ва олдин ишончсиз деб чиқарилган қарзлардан келадиган тушумлар; санкция кўринишида олинган ёки тўланган маблағлар; валюта ҳисоб варақларидаги курс фарқлари ва чет эл валютасидаги операциялар каби маҳсулотларни (иш ва хизмат) реализация қилиш босқичи билан боғлиқ бўлмаган даромад, харажат ва зарар кабилардан иборат.

Баланс даромаддан солиқ суммалари чиқариб ташлангандан кейин қоладиган соф фойда акциядорлик жамиятининг тўлиқ тасарруфига ўтади.

2. Акциядорлик жамияти жамғармалари. Соф фойда ҳисобидан жамиятда одатда қуйидаги жамғармалар ташкил этилади:

- ишлаб чиқаришни ривожлантириш;
- ходимлар;
- тақсимланадиган даромадлар;
- ходимларнинг даромадларда иштирок этиши;
- ижтимоий суғурта таъминоти;
- облигация;
- заҳира.

Ишлаб чиқаришни ривожлантириш жамғармасидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулот (иш, хизмат)нинг рақобатбардошлилигини, хўжалик ишлаб чиқариши ўсишининг истиқболлини, капитал қўйилмаларнинг самарадорлигини, жамият даромади ва акциялар муомаласини оширишни таъминлаш мақсадида фойдаланилади.

Ходимларни ривожлантириш жамғармаси ходимларни ўз вазифаларини лозим даражада бажаришларига бўлган манфаатдорликларини, шунингдек уларнинг қонун ҳужжатлари, корпоратив актлар ва индивидуал шартномаларда назарда тутилган кафолат ва имтиёзларга нисбатан ҳуқуқларини амалга оширишни таъминлайди.

Тақсимланадиган даромад жамғармаси акциялар бўйича дивиденд тўлашнинг асосий манбаи бўлиб хизмат қилади. Унинг мутлақ миқдори ва даромаддаги улуши умумий йиғилиш ва кенгаш қарорига асосан аниқланади.

Ходимларнинг даромадда иштирок этиши жамғармаси одатда ходимларнинг иш ҳақиға мутаносиб тарзда ташкил этилади. Унинг воситалари акция, облигация ва бошқа қимматли қўғозларга қўйилиши, дивиденд кўринишида тўланиши ёки муайян муддат давомида ҳар бир ходимнинг ҳисобварағида сақланиши мумкин.

Ижтимоий суғурта таъминоти жамғармасидан қуйидагиларни молиялаш учун фойдаланилади:

- ходимларнинг вақтинчалик меҳнатга қобилиятсизликлари даврида уларга қонунда назарда тутилган тўловлардан юқори, қўшимча тўловлар тўлашда;
- ходимларнинг кафолатли бандлигини таъминлаш билан боғлиқ тадбирларда;

– ходимлар ва уларнинг оила аъзоларини санатория, профилактория, пансионат ва бошқа соғломлаштириш муассасаларида даволанишлари учун йўлланмаларнинг ҳақини тўлашда;

– қонунда белгиланган мажбурий суғурта билан биргаликда ходимлар ҳаёти ва соғлигини қўшимча суғурта қилиш.

Облигация жамғармаси жамият томонидан облигация чиқарилган ҳолларда ташкил этилади. Унинг миқдори облигация эгаларига тўланиши керак бўлган фоизларнинг камида 50 фоизини таъминлаши керак.

Ўзбекистон Республикаси "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги қонунининг 34-моддасига асосан жамият уставига назарда тутилган, аммо устав фондининг ўн беш фоизидан кам бўлмаган миқдорда жамият заҳира фонди тузилади. Жамиятнинг заҳира фонди жамиятнинг устав фондида белгиланган миқдорга еттунига қадар ҳар йили соф фойдадан мажбурий ажратмалар ўтказиш орқали ташкил этилади. Ҳар йилги ажратмаларнинг миқдори жамият уставига назарда тутилади, аммо бу миқдор жамият уставига белгиланган миқдорга еттунига қадар соф фойданинг беш фоизидан кам бўлмаслиги керак.

Жамиятнинг заҳира фонди қўрилган зарарни қоплаш, жамият облигацияларини муомаладан чиқариш, имтиёзли акциялар бўйича дивидендлар тўлаш ва ушбу қонунга мувофиқ акцияларни сотиб олишни талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлган акциядорларнинг талабига биноан акцияларни сотиб олиш учун мўлжалланади.

Заҳира фондидан бошқа мақсадларда фойдаланиш мумкин эмас.

Жамият соф активларининг қиймати бухгалтерия ҳисоб-китоб маълумотлари бўйича белгиланган тартибда баҳоланади¹.

Агар иккинчи молия йили ва ундан кейинги ҳар бир молия йили тугаганидан кейин жамият акциядорлари тасдиғига тақдим этилган йиллик бухгалтерия балансига ёки аудиторлик текшируви натижаларига кўра жамият соф активларининг қиймати унинг устав фондидан оз бўлиб чиқса, жамият ўз устав фондини соф активлари қийматидан ошиб кетмайдиган миқдоргача камайтиришини эълон қилиши шарт.

Агар иккинчи молия йили ва ундан кейинги ҳар бир молия йили тугаганидан кейин жамият акциядорлари тасдиғига тақдим этилган йиллик бухгалтерия балансига ёки аудиторлик текшируви натижаларига мувофиқ жамият соф активларининг қиймати ушбу Қонуннинг 20-моддасида кўрсатилган устав фондининг энг кам миқдоридан оз бўлиб чиқса, жамият ўзини тугатиш ҳақида қарор қабул қилиши шарт.

Жамиятнинг устав фондини камайтириш ёки жамиятни тугатиш тўғрисидаги қарори қабул қилинмаса, унинг акциядорлари, кредиторлари, шунингдек давлат томонидан ваколат берилган органлар жамиятни суд тартибда тугатишни талаб қилишга ҳақли.

Қонунга асосан корпорациялар қонунга зид

бўлмаган, ўзлари лозим деб топган бошқа жамғармаларни ташкил этишлари ҳам мумкин.

Жамиятнинг жорий бюджети қуйидаги таркиблардан ташкил топади:

- интервалнинг бошланишига нисбатан касса қолдиғи;
- тушадиган пул воситалари;
- нақд пулга сотиш ва дебиторлик қарзларини йиғиш;

- суғуртадан тушадиган тушум;
- дивидендлар ва фоизлар;

– қўйилмалар ва қимматли қоғозлардан келадиган тушумлар;

- пул воситаларининг тушуми, жами;
- пул воситаларининг мавжудлиги, жами;
- харажатлар;
- бажарилган иш учун тўланадиган ҳақ;
- ойлик маош;
- хом ашё ва материаллар;
- дивидендлар;
- даромад солиғи;
- мажбуриятларни бажариш;
- кредит линияси бўйича;
- янги ускуна;
- харажатлар, жами;
- интервал охирида мавжуд пул воситаларининг мавжудлиги;

- минимал касса қолдиғи;
- тез реализация қилинадиган қимматли қоғозларга қўйилмалар;

- қисқа муддатли ссудалар.

Жамиятнинг пул даромадлари ва харажатлари балансининг максимал ижобий ҳолати, унга акциядорларнинг оддий, имтиёзли акциялари, облигациялари ва бошқа қимматли қоғозлари бўйича тақсимланиши сезиларли даражада даромад олиш имкониятини беради.

Резюме

В данной статье рассматриваются общие понятия и классификация корпоративных финансов.

В первой части автор определяет понятие финансов в общем смысле и всесторонне рассматривает их. Во второй части раскрывается понятие уставного капитала корпораций. В третьей части анализируются понятия накопления и запасов корпораций.

В заключении автор излагает свои рассуждения по вопросам улучшения финансовой деятельности корпораций в Узбекистане.

Abstract

In the given article the author considers the general concepts and classification of corporate finance.

In the first part of the article the author gives the general concept of "finance", and also in details and comprehensively considers them.

In the second part of the article the author gives concept to authorized capital of corporations.

In the third part the author tells about details of concept of accumulation and stocks of corporations.

In the conclusion the author offers the analysis of improvement of financial activity of corporations of Uzbekistan.

¹ 1999 йилги инвестиция фондининг соф активларини баҳолаш тўғрисидаги Низомга асосан "Инвестиция фондининг соф активлари деганда, инвестиция фондининг активлар суммасидан унинг мажбуриятларини чиқариш орқали аниқланадиган, унинг тасарруфида бўлган ва амалда ташкил этилган капиталнинг миқдори тушунилади" (1.5). Низом соф активларни баҳолаш ўтказилишининг давомийлиги, уларнинг нархини белгилаш ва баҳолаш тартиби, шунингдек, инвестиция фондининг соф активлари ва уларнинг назорати (аудиторлик текшируви) борасидаги ҳисоб-китоб қоидаларини мустаҳкамлайди.